

Olsztyn, 14.06.2023 r.

dr hab. Joanna Ostouch-Kamińska, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych

Recenzja

**rozprawy doktorskiej magister Dagmary Kostrzewskiej
pt. „Sytuacja małoletnich matek w perspektywie praw dziecka”,
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Anny Odrowąż-Coates, prof. APS,
oraz promotor pomocniczej dr hab. Anny Perkowskiej-Klejman, prof. APS,
sporządzona dla Stałej Komisji Senatu ds. nadania stopnia doktora
w dyscyplinie pedagogika oraz Senatu Akademii Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie**

Uwagi ogólne i ocena formalnej strony pracy

Magister Dagmara Kostrzewska w swojej rozprawie dokonała analizy sytuacji małoletnich matek w odniesieniu do paradoksu „jaki się wyłania z przysługujących praw matce – zarazem dziecka i rodzica” (s. 115). Jak pokazują dane z badań prowadzonych w różnych krajach, w tym w Polsce, badań o różnym zasięgu i dotyczących różnych aspektów funkcjonowania współczesnej młodzieży, wiek inicjacji seksualnej obniża się, a przy braku powszechnej i rzetelnej edukacji seksualnej oraz tabuizacji problematyki rozwoju seksualnego w polskich rodzinach, istnieje ryzyko, że zjawisko małoletniego rodzicielstwa będzie się rozpowszechniało. Zatem problem wybrany przez Doktorantkę do analizy jest niezwykle aktualny i ważny, zarówno dla nauk o rodzinie, polityki społecznej i praktyki socjalnej, ale również, a może przede wszystkim dla pedagogiki, co już na wstępie recenzji warto zaznaczyć.

Rozprawa liczy 144 strony, ma typową dla prac doktorskich strukturę i składa się z wprowadzenia oraz trzech głównych części poświęconych kolejno przeglądowi wybranych koncepcji stanowiących teoretyczne tło prowadzonych analiz, rekonstrukcji metodologicznych podstaw badań własnych wraz z omówieniem źródeł przyjętej perspektywy badawczej, oraz części empirycznej, w której zaprezentowano wyniki przeprowadzonych analiz. Całość zamykają wnioski i zakończenie, dziesięciostronicowa bibliografia, oraz aneksy, w których załączono narzędzia badawcze – scenariusze wywiadów z młodą matką, z kobietą pełnoletnią,

która urodziła dziecko przed ukończeniem 18. roku życia oraz wywiadu ze specjalistą na co dzień pracującym z małoletnimi matkami.

W pierwszej części rozprawy, na którą składają się dwa rozdziały, Doktorantka dokonała rekonstrukcji następującej problematyki:

1. macierzyństwa jako kategorii badawczej, z uwzględnieniem małoletniego macierzyństwa i jego przyczyn, a także w ujęciu praw dziecka;
2. kontekstu prawno-edukacyjnego zdrowia prokreacyjnego wraz z pojęciami inicjacji seksualnej, antykoncepcji i edukacji seksualnej oraz aborcji;
3. kontekstów teorii z zakresu nauk społecznych, które stanowiły teoretyczną ramę pracy: pedagogikę krytyczną w koncepcji M. Foucaulta, konstruktywizm strukturalny z koncepcją habitusu P. Bourdieu, teorie pozycjonowania (Harrè, Hermans i Hermans) oraz teorie władzy M. Webera.

Część druga to opis przyjętych założeń badawczych i procesu badań, w której Doktorantka, zgodnie z zasadami przygotowywania projektu badawczego, określiła metodę badań, cel i przedmiot badań, problemy badawcze, kryteria i sposób doboru osób badanych; dokonała również charakterystyki grup badanych kobiet oraz środowiska badań, ich przebiegu i realizacji, a także aspektów etycznych badań, ich nieplanowanych konsekwencji, napotkanych trudności oraz sposobu analizy uzyskanych wyników. W trzeciej części pracy magister Dagmara Kostrzewska przedstawiła wyniki dokonanych analiz, swoją narrację konstruując wokół wyodrębnionych przez siebie problemów szczegółowych. Na uwagę zasługuje ostatni fragment rozprawy i jej zakończenie, będące nie tylko podsumowaniem wyników badań i uwypukleniem najważniejszych wniosków, ale dyskursem, w którym Autorka ukazuje znaczenie swoich badań dla prawa i polityki socjalnej oraz praktyki edukacyjnej.

Ogólna ocena formalnej strony pracy jest pozytywna. Jej konstrukcja typowa dla prac doktorskich; jest przejrzysta i spójna, z zachowaną logiką wyvodu, z prawidłowo skonstruowanymi przypisami oraz bibliografią. Autorka wykazała się także rzetelnością pisarską, prawidłowo konstruując odwołania. Tekst rozprawy ma charakter interdyscyplinarny – można ją ulokować na pograniczu pedagogiki społecznej oraz prawa, ale także psychologii, nauk socjologicznych oraz biologicznych. Ową interdyscyplinarność można zauważyć zarówno w odniesieniu do przywoływanych argumentów na rzecz poparcia stawianych tez, jak i w doborze literatury. Język rozprawy jest poprawny i komunikatywny. Jest ona napisana zgodnie z obowiązującymi zasadami przygotowywania prac naukowych, w odniesieniu do adekwatnej

do podjętej problematyki literatury, polskiej i zagranicznej. Pewne zastrzeżenia można mieć do edytorskiej strony pracy. Pojawiają się błędy stylistyczne i literówki (np. s. 14), czy w nazwiskach przywoływanych autorów (np. s. 17 Budkowska zamiast Budrowska; s. 62 Jemielak zamiast Jemielniak). Niektóre akapity są tak obszerne, że trudno czytelniczce podążać za logiką narracji Autorki (np. s. 17, 57-58), bibliografia jest niekompletna – brakuje w niej pozycji przywoływanych w tekście rozprawy (np. s. 13 Skowrońska-Pućka – zapewne Agnieszka Skowrońska-Pućka i jej monografia z 2018 r. o (przed)wczesnym macierzyństwie w perspektywie biograficznej; M. Żelazowska – zapewne chodziło o Martynę Żelazkowską i jej monografię z 2016 r. o wczesnym macierzyństwie lub artykuł z 2016 r. o kształtowaniu obrazu wczesnego macierzyństwa przez nastoletnie matki). Choć literatura, na podstawie której Doktorantka konstruuje swoje rozważania jest adekwatna do podjętej problematyki, to trudno nie zauważyć, że jedynie 7 pozycji pochodzi z ostatnich pięciu lat. Przy tak dużej dynamice zmian, którym podlegają procesy obyczajowe w Polsce oraz role i relacje rodzinne, brak aktualnej literatury może doprowadzić do niezauważenia kontekstów istotnych dla podjętych w rozprawie rozważań. Te niedociągnięcia traktuję jednak jako brak doświadczenia w pisarstwie naukowym Autorki, gdyż rozprawa jest zapewne Jej debiutem naukowym.

Podsumowując ocenę formalnej strony rozprawy doktorskiej magister Dagmary Kostrzewskiej uznaję, iż, mimo powyższych uwag, spełnia ona kryteria przyjęte dla tego typu prac przygotowywanych w celu uzyskania awansu na pierwszy stopień naukowy.

Ocena merytorycznej strony pracy

Recenzowana rozprawa stanowi w moim przekonaniu potrzebny i wartościowy wkład zarówno w interdyscyplinarny obszar nauk o rodzinie, jak i pedagogiki. Przedstawia w niej Autorka, po pierwsze – teoretyczne podstawy badań własnych; po drugie – ich założenia metodologiczne; po trzecie – perspektywę interpretacji danych empirycznych. Przejdę do oceny poszczególnych, wyróżnionych przeze mnie elementów rozprawy.

Dokonując oceny merytorycznej jej pierwszej części, chciałabym podkreślić, że Doktorantka, dokonując rekonstrukcji i analizy poszczególnych wątków problemowych, dyskutuje z przywoływanymi koncepcjami, a wnioski, które wyciąga, są naznaczone przyjętą w pracy perspektywą praw dziecka oraz siedmioletnim doświadczeniem kuratorki sądowej, o czym wspomina Autorka już we wprowadzeniu. Czyni to pracę niezwykle spójną, w której da się wyodrębnić dwa dominujące dyskursy: pedagogiczny oraz prawniczy. I to właśnie one

wyznaczają rozważania magister Dągmary Kostrzewskiej dotyczące definiowania macierzyństwa jako doświadczenia czy przyczyn małoletniego macierzyństwa. W części tej Autorka wyraźnie rysuje teoretyczne konteksty badanej przez Nią problematyki, które oddają słowa zawarte na s. 40 rozprawy: „małoletnie macierzyństwo w kontekście prawa polskiego to niezagospodarowana przestrzeń między prawem rodzicielskim a przysługującymi osobie małoletniej prawami dziecka”. I to właśnie tę „przestrzeń” Doktorantka analizuje w swojej rozprawie, zwracając również uwagę na trudną sytuację prawną dzieci małoletnich matek. Zgadza się ze stwierdzeniem Doktorantki zawartym we wprowadzeniu, iż takie ujęcie, powtórzmy – odwołujące się do praw dziecka (czyli nieletniej matki oraz jej dziecka) jest „elementem nowatorskim” (s. 12) recenzowanej rozprawy. Będąc wyraźnie zarysowane również w części analitycznej pracy, stanowi w mojej ocenie o jej największej wartości.

Za wartościowe uważam również przyjęte w rozprawie ujęcie macierzyństwa, które wpisuje się we współczesne sposoby definiowania macierzyństwa odwołujące się do pięciu jego komponentów (C. Kugelberg 1999): jako swoisty „stan istnienia”- poprzez urodzenie dziecka lub jego adopcję tworzy się nowy, długotrwały „stan istnienia”; kobiece funkcje biologiczne, tj. zdolność rodzenia, karmienia piersią; związek pomiędzy dwoma osobami, który przewiduje udział trzeciej osoby (ojca dziecka); instytucja społeczna z jasno określonymi, ale również niejawnymi normami, oczekiwaniami i rolami i wreszcie zbiór zachowań społecznych ze specyficznymi celami, potrzebami i wiedzą dotyczącą rozwoju dziecka. Macierzyństwo zatem, o czym pisze Doktorantka m.in. na s. 18, a pośrednio pokazuje w całej rozprawie, to coś więcej niż urodzenie i wykarmienie dziecka (komponent biologiczny), co bywa nazywane „macierzyńskością” (*maternity*); to przede wszystkim zachowania społeczne, które dotyczą wszystkich czynności związanych z opieką nad dziećmi i budowaniem z nimi relacji, co jest istotą macierzyństwa (*motherhood*). Tak rozumiane macierzyństwo osadzone jest w kulturowy i społeczny kontekst państwa, w którym jest realizowane, z ważnym obszarem praw i zasad je regulujących. We fragmentach rozprawy poświęconych tej problematyce widać erudycję Autorki, jej swobodę w poruszaniu się w obrębie przywoływanych koncepcji oraz czytelną logikę narracji.

Moją wątpliwość w tej części rozprawy budzi deklaracja Autorki o niewielkiej liczbie badań dotyczących małoletniego macierzyństwa w pedagogice (np. s. 13), zdominowanych przez dyskurs psychologii i socjologii, lub nauk medycznych. Istnieją przecież w pedagogice znakomite badania poświęcone analizie doświadczeń małoletnich rodziców, choćby te

przeprowadzone przez A. Skowrońską-Zbierzchowską (Gdańsk 2010) czy zdawkowo wspomnianych M. Żelazkowskiej oraz Skowronskiej-Pućka. Ten wątek – pedagogicznych badań nad małoletnim macierzyństwem warto było rozbudować.

Rozdział poświęcony wybranym kontekstom teorii pedagogicznej stanowi ważny fragment pracy, w którym magister Dagmara Kostrzewska wyjaśnia osadzenie teoretyczne swojego projektu badawczego. Jak się domyślam, ze względu na konstrukcję próby badawczej, Doktorantka odwołała się do założeń pedagogiki krytycznej, a ze względu na podjęta problematykę – do koncepcji habitusu P. Bourdieu, oraz teorii pozycjonowania i teorii władzy. Pytanie, które pojawia się po zapoznaniu z charakterystyką powyższego wyboru koncepcji teoretycznych dotyczy jego zasadności. O ile bowiem Autorka na s. 61 wyjaśnia, iż owe teorie stanowią” spójne tło dla rozważań nad małoletnim macierzyństwem, a w szczególności nad pozycją małoletnich matek w społeczeństwie, nad ich umiejscowieniem w percepcji społecznej, ale i w ich własnych wyobrażeniach o sprawowanej nad nimi, ale i przez nie władzy”, to w mojej ocenie stanowią one bardziej wyraz sympatii teoretycznych Doktorantki, niż interpretacyjnego filtra, ujawniającego się w założeniach badawczych (konstrukcji celu badań czy wykorzystanych strategiach analitycznych) i sposobie interpretacji materiału badawczego.

I to właśnie opisu metodologicznych założeń badań własnych dotyczy druga część rozprawy magister Dągmary Kostrzewskiej. Celem badań czyni Autorka chęć dostarczenia „wiedzy na temat sytuacji prawnej, rodzinnej, osobistej i szkolnej małoletnich matek, ze szczególnym uwzględnieniem paradoksu, jaki się pojawia w związku z przysługującymi matce prawami: jednocześnie dziecka i rodzica” (s. 62), natomiast ich przedmiotem – sytuację życiową, szkolną oraz osobistą małoletnich matek (s. 62). Główny problem badawczy przybrał formę pytania: „Jak wygląda sytuacja małoletnich matek i ich pozycja w społeczeństwie?” (s. 62), na które, po sformułowaniu problemów szczegółowych, Doktorantka próbowała odpowiedzieć z wykorzystaniem studium przypadku i wywiadów indywidualnych pogłębionych z małoletnimi matkami (20 wywiadów), kobietami pełnoletnimi, które doświadczyły małoletniego macierzyństwa (10 wywiadów), oraz wywiadów eksperckich, które zostały przeprowadzone z czterema specjalistkami, na co dzień wspierającymi/opiekującymi się małoletnimi matkami.

To co jasno wynika z opisu perspektywy metodologicznej i procedury badań, to fakt, iż Doktorantka jednoznacznie osadza swoje badania w jakościowej perspektywie badawczej, co

deklaruje na s. 64. Ten wybór, jak i pozostałe dokonane wybory o charakterze metodologicznym, w tym sposób konstrukcji próby badawczej, doboru rozmówczyń i organizacji badań, uznaję za zasadne jako podstawa do zrealizowania założonego przez Doktorantkę celu badań. Jednakże w kontekście tak skonstruowanego projektu badań, pojawia się kilka pytań, na które nie znalazłam odpowiedzi w rozprawie: jeśli przeprowadzone badania są zgodne ze strategią studium przypadku w ujęciu Roberta Stake'a, to co Autorka uznała za przypadek, jaki rodzaj studium przypadku zrealizowała i jakie granice przypadku określiła? Na czym polegało „pogłębienie” wywiadu jako metody, skoro kwestionariusze dyspozycji do wywiadów zawierały w dużej mierze pytania zamknięte, przypominając kwestionariusz wywiadu standaryzowanego? Niejasna jest dla mnie również metoda (nie sposób) doboru próby, a właściwie kryteria jej nasycenia. Mówiąc wprost: co zdecydowało o ostatecznej liczbie badanych? Powyższe pytania nie stanowią jednak krytyki samego projektu badawczego podjętego przez Autorkę, którego konstrukcja w mojej ocenie umożliwiła Doktorantce zrealizowanie założonego celu badań.

Ostatnia część pracy magister Dagmary Kostrzewskiej to wyniki analizy przeprowadzonych wywiadów. Autorka bardzo dba o wiarygodność swoich narracji. Są one opatrzone szczegółowymi cytatami z wypowiedzi badanych, które uprawomocniają wyciągnięte wnioski, czasami jednak przesłaniając sedno analizowanego problemu. Doktorantka analizuje sytuację rodzinną, osobistą i szkolną rozmówczyń, ich doświadczenia pozycjonowania, doświadczenia małoletniego macierzyństwa, uwypuklając paradoksy sytuacji małoletniej matki jako z jednej strony jeszcze dziecka, a z drugiej już rodzica, a więc osoby odpowiedzialnej za nowonarodzone dziecko (choć nie w aspekcie prawnym). Analizy te dopełnia wnioskami z wywiadów przeprowadzonych wśród dorosłych kobiet, które dokonały analizy swoich doświadczeń związanych z małoletnim macierzyństwem w perspektywie temporalnej, a także z wywiadów z czterema specjalistkami. Narracje wszystkich rozmówczyń zostały przedstawione w sposób uporządkowany tematycznie.

Tę część rozprawy, wraz z ostatnim rozdziałem zawierającym wnioski z badań oraz z zakończeniem, uważam za najbardziej wartościową, stanowiącą wkład Doktorantki w rozwój wiedzy dotyczącej małoletniego macierzyństwa. Niewątpliwe walory tego fragmentu pracy to ukazanie w analizach wszystkich wcześniej opisanych obszarów problemowych, a także ukazanie zróżnicowanego, wielowymiarowego obrazu badanych kobiet, bez ulegania pokusie jego uproszczenia. Narracja magister Dagmary Kostrzewskiej to poruszająca historia o

trudnym dorastaniu młodych kobiet do roli matki; o trudnych relacjach rodzinnych nastolatek przed i w trakcie ciąży; o ich zmaganiach z codziennością po narodzeniu dziecka, w tym często z negatywnymi nastawieniami innych ludzi; o prawnych regulacjach, które uniemożliwiają im sprawowanie opieki rodzicielskiej, w skrajnych przypadkach (kobiet przebywających w ośrodkach szkolno-wychowawczych) wymuszając rozłąkę z nowonarodzonym dzieckiem; o tym, jak jedne prawa są systemowo odbierane po to, by chronić drugie, a także o krzywdzących stereotypach małego macierzyństwa, które są odporne na zmiany; o prawnych paradoksach doświadczanych przez nastoletnie matki i o społecznych definicjach dorosłości, które są nieadekwatne do ich sytuacji. Ale to również narracja o nabywaniu przez kobiety własnego głosu, o uczeniu się niezależności i samodzielności, o walce o własne prawa i prawa swoich dzieci, czasami wbrew najbliższym i sobie. To ważny głos w debacie nad fenomenem macierzyństwa i roli, jaką pełni to doświadczenie w procesie stawania się dojrzałą kobietą.

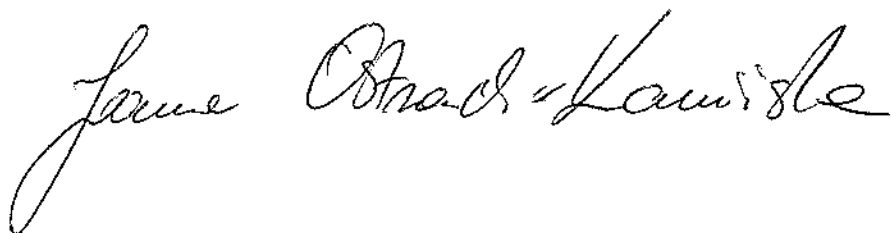
Analiza wyników badań zaprezentowana przez Doktorantkę jest przekonująca. Choć nie jest to fragment nasycony głębokimi interpretacjami, a Autorka czasami zwyczajnie parafrazuje wypowiedzi rozmówczyń, lub opisuje ich deklaracje i poglądy, ale, co zdecydowanie należy podkreślić, sam tekst jest niezwykle cennym źródłem wiedzy o sytuacji i doświadczeniach nastolatek w ciąży oraz o przyspieszonym uczeniu się przez nie roli matki. Po lekturze tego fragmentu rozprawy pozostaje jednak pewien niedosyt związany z brakiem przejrzystych typologii i rozbudowanych podsumowań.

W końcowych fragmentach rozprawy magister Dagmara Kostrzevska nie tylko podsumowuje wyniki swoich badań, ale również formułuje konkretne wnioski, jasno i stanowczo prezentując swoje stanowisko; stanowisko ugruntowane w przeprowadzonych przez siebie analizach. Autorka jednoznacznie stwierdza, że małe macierzyństwo wciąż jest zjawiskiem, „na które ani społeczeństwo, ani ustawodawca (...) nie są gotowi, a ich pozorne działania jawnie łamią przysługujące małym matkom prawa” (s. 122). Stawia ważne dla pedagogów pytania o rzetelną edukację seksualną, która w większości nie była udziałem badanych kobiet, o dyskryminujące i stygmatyzujące młode matki i ich dzieci praktyki społeczne, na które nie tylko zezwala prawo, a które są również wpisane w polską kulturę. Postuluje również o większe wsparcie i zrozumienie sytuacji nastoletnich matek, nie tylko w kontekście ich sytuacji życiowej, ale również prawnej. Po lekturze rozprawy Doktorantki trudno się z Nią nie zgodzić.

Wniosek końcowy

W ostatecznej konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska magister Dagmary Kostrzewskiej pt. „Sytuacja małoletnich matek w perspektywie praw dziecka”, mimo kilku krytycznych uwag zamieszczonych powyżej, odpowiada warunkom określonym w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. Z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.).

A handwritten signature in black ink, reading "Janusz Otrach-Lawicki". The signature is written in a cursive style with a large, looping initial 'J'.